

Radiofonian mainio kolmikko

■ KALEVI KOUKKUNEN

Lasse Vihonen: *Radio sodissamme 1939–1945*. SKS 2010.

Pekka Gronow: *Kahdeksas taide. Suomalaisen radioilmaisun historia 1923–1970*. Avain 2010.

Eero Saarenheimo: *Kansakunnan radio*. Lurra Editions 2011.

Radion eli kuvattoman äänen merkitys on tiedonvälityksessä edelleen suuri, mutta 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla se oli niin sanotusti omaa luokkaansa, koska radio oli nopein media eikä televisiota vielä ollut. Radion ainutlaatuisesta merkityksestä, hieman eri kannoilta, kertovat koskettavastikin kolme oivaa kirjaa. Lasse Vihonen kuvaa tiiviisti sotavuodet välirauhoineen, Pekka Gronowin näkö- tai kuulokulma on lähes puoli vuosisataa ja Eero Saarenheimon historia kattaa lähinnä 1950- ja 1960-luvun.

Kaikissa kolmessa teoksessa on hyvät historialliset pohjustukset, mutta erityisesti iloitsen siitä, että kaikki kirjoittajat kertaavat tekniikan historiaa niin kansanomaisesti, että tekniikkaa vierastavakin ymmärtää ja kiinnostuu! Saarenheimo tuo kiitollisena äänitusteknikot parrasvaloihin. Mutta ennen muuta teokset ovat radiohistoriallisia. Saarenheimo on jopa itse ollut tekemässä tätä historiaa.

Sota ei ollut ensimmäistä kertaa edistämässä tekniikkaa. Suomenkin teollisuus kehitti puolustusvoimille viestimiä. Samalla tehtiin radioita myös siviilikäyttöön, koska kriisiaikoina kansalaisten tiedontarve on suuri, ellei huuta-

va. Vihonen kuvaa Suomen, Neuvostoliiton ja Saksan radiotoimintaa ja -propagandaa kiinnostavasti. Vieläkin tuntuu erikoiselta, että rintamaradiot saatiin niin nopeasti toteutetuksi. Ehkä oli jo varustauduttu tai ainakin varauduttu. Osa organisoinnista oli ehkä suomalaisten järjestelytaidon ansiota – olivatpa kysymyksessä rintamaradiot tai olympiakisat. Radio valjastettiin ylläpitämään ja kasvattamaan kansan taistelutahtoa sekä tiedottamaan sotamenessyöksestä. Miestappioista kertoivat sanomalehtien kuolinilmoituksissa mustat ristirivistöt. Vihosen mukaan radion sotavuosien ”tilinpäätös” oli kuitenkin kansallisen yksimielisyyden synnyttäjänä ja säilyttäjänä plusmerkkinen.

Viitseliäästi laadituissa laati-koissa Vihonen syventää henkilökuvia Reino Palmrothista eli Pal-lesta, Pekka Tiilikaisesta, Untamo Utriosta, Ilmari Heikinheimosta, Martti Jukolasta, Veikko Itkosesta, Armas Äikiästä, Olavi Paavolaisesta, Tauno Lautamatista ja Jalmar Voldemar Vakiosta, joka muuten joutui eroamaan Yleisradion pääjohtajan paikalta ”yleisistä syistä” jo vuonna 1945. Puolen tuhannen nimen henkilöhakemistossa taa-jimmin esiintyvät Mannerheim ja Hitler (lähes 50 kertaa), Risto Ryti (35), Pekka Tiilikainen (28), Untamo Utrio (27), Väinö Tanner (23) ja Yrjö Kilpeläinen eli Jahvetti (21).

Radioilmaisun ydin

Pekka Gronow on onniteltavasti tarttunut radioilmaisuuun, jonka radionkuuntelijat ovat kuulleet olevan olemassa, mutta eivät ehkä ole sitä täysin tiedostaneet. Parhaimmillaan radioilmaisuus valaistuu tietysti selostuksissa, mutta myös esi-

telmissä ja kuunnelmissa. Me vanhemmat kuuntelijat muistamme toki Martti Jukolan, Pekka Tiilikaisen ja Martti Silvennoisen. Gronow on käynyt läpi valtavan määrän aineistoa, joka on tullut käsittelyyn Ylen ohjelmien kansallisesti tärkeässä digitointiprojektissa. Paljon on säilynyt, paljon on hävinnyt, tuhattu tai tuhoutunut. Radio on ollut mukana kaikessa, sananmukaisesti suomalaisten arjessa ja juhlassa. Radioilmaisun perusteet käyvät hyvin ilmi paitsi litteroiduista ohjelmakatkelmista myös radiotoimittajille järjestetyistä kursseista. Tiilikainen sanoi:

”Selostuksessahan on vain pieni murto-osa puhumista. Paljon, paljon enemmän siinä on ajattelemista, näkemistä ja ennen kaikkea pysähtymistä näkemäänsä, tunteemaansa, kokemaansa. Reportterin on kyettävä katsomaan elämänilmiöitä syventyen ja viiptyen.”

Tiilikainen teki niin kuin opetti. Kun hän lähti Melbournen olympiakisoja selostamaan, kukaan ei voi unohtaa hänen esiohjelmiaan rokotusten ottamisesta ja matkailijien tilaamisesta. Eila Kallion teoksessa *Pallokaiutin. Muistikuvia Radioteatterista* (1979) näyttelijä Terttu Soinvirta kiteytti radioilmaisun, kun hän sanoi puhuvansa mikrofonin kuin toiselle ihmiselle. Gronow ei mainitse Soinvirtaa, eikä myöskään Spede Pasasta ilmaisuuden kehittäjänä.

Gronowin mukaan viimeistään vuonna 1964 oli ilmeistä, että radion kulta-aika suomalaisten ykkösmedian alkoi olla ohi. Televisiotoimintahan oli aloitettu 1950-luvun lopulla. Mutta yhtä kaikki radio on keskeinen media. Tietysti radioilmaisukin on muuttanut ohjelmavirrassa, kun ”interaktiivista” ohjelmaa, löpötystäkin,

on lisätty. Radiokanavia on tullut kosolti lisää; niistä monella on oma profiilinsa ja kohderyhmänsä. Ohjelmavirta-käsitettä voinee puolustaa vain vetoamalla filosofi Herakleiton tokaisuun ”Kaikki virtaa”.

Gronowin teoksessa on lähes sata sivua informatiivisia luetteloita ja hakemistoja. Ensinnäkin on valikoima nimettyjen toimittajien, muun muassa Alexis af Enehjelmin usein kuultu selostus kellosepällä käynnistä, Niilo Ihamäen, Leo Mellerin, Unto Miettisen, Eero Saarenheimon, Martti Silvennoisen ja Pekka Tiilikaisen ohjelmia. Äänitteinä säilyneitä suomenkielisiä kuunnelmia vuosilta 1938–70 on kirjattu lähes 30 sivua, ruotsinkielisiä 10 sivua. Lähes 2 000 nimen henkilöhakemistossa useimmin esiintyvätkin radioteatterilaiset ja kirjailijat. Erikseen on 18 sivun kuunnelmahakemisto, jonka nimikkeet viittaavat kuunnelmien vuotuisluetteloon. Ohjelmahakemisto viittaa lähinnä toimittajakohtaiseen ohjelmahakemistoon.

Puolen vuosisadan takaa, silti ajankohtaista

Tunnetun radiotoimittajan ja -äänen Eero Saarenheimon kirjoittama *Kansakunnan radio* on vapaamuotoinen, mainiosti historioiva muistelmateos. Saarenheimon on juuri niitä toimittajia, joista nykyään käytetään kunnianimeä radiopersoonana. Teos jakautuu kotimaan- ja maailmanhistorialliseen osioon.

Useimmat Saarenheimon artikkelit ovat ilmestyneet eri tahoilla, hankalastikin tavoitettavissa lehdisissä ja kirjoissa, osa perustuu radio-ohjelmiin. On ollut enemmän kuin paikallaan, että tekijä on koonnut artikkelit kansakunnalliseksi tee-

maksi. Kun vuoden 2012 presidentinvaalien alla on puhuttu arvojohtajuudesta, Saarenheimon kirjoittaa retorisesti johtajuudesta ja muistuttaa, että J. K. Paasikivi katsoi presidenttikaudellaan, että aikaisempi lehdistön valistustehtävä oli siirtynyt radiolle. Sen välityksellä hän käsittelee ajankohtaisia kysymyksiä ja myös perusteli päätöksiään.

Saarenheimon kirja on ansioituneen radiotoimittajan ja historioitsijan verkkaista, polveilevaa kerontaa, sellaista, jota enää harvoin kuulee. Niin, hänen muisteluksiaan lukiessa kuulee hänen äänensä.

Urho Kekkosen mediataidoista on näytteenä Pekka Peitsenä esitetty ehdotus laiksi julkisista puheista. Siinä säädettäisiin, että valtiollisista asioista ei saisi puhua liian pitkään eikä pateettisesti, ja jokaista kymmentä minuuttia kohti pitäisi lohkaista jokin hyvä sukkeluus. Vaikka pääasiassa radiosta puhuukin, Saarenheimon muistuttaa, kuinka sujuvasti Kekkonen otti myös television haltuunsa ja jopa viihtyi siellä.

Radiotyössä viihtyvän ”henkisen sekatyömiehen” kirjoitus kulttuuriradiosta ja radiokulttuurista on lähes satasivuinen, hän käsittelee niin presidenttejä kuin Hella Wuolijokeakin. Aivan samoin kuin kaikkien kustannuslaskulla työskentelevien pitäisi lukea huolellisesti Panu Rajalan Sillanpää-elämäkerta, kaikkien radio- ja tv-toimittajien pitäisi perehtyä Saarenheimon sivistyneeseen kirjoitukseen ja koko kirjaan.

Käsiteltyään vielä kerran Paasikiveä ja Machiavellia Saarenheimon lähtee selostusmatkoille mm. Algeriaan, Tunisiaan, Senegaliin ja Kaakkois-Aasiaan. Kaikkialla hän haastatteli kodikkaasti valtioiden päämiehiä.

Ilmeellinen on ajan riento. Saarenheimon teki reportaasimatkan Pohjois-Afrikkaan, joka puolivuosittain myöhemmin on taas polttopisteessä. Lopuksi hän palaa Kekkoseen, tämän ”Viron-avaukseen” vuonna 1964.

Radiohistoriassa riittää tutkittavaa

Gronowin ja Vihosen kirjoissa on kiinnostava kuvitus, Saarenheimonla on vain yksi, mutta sitäkin historiallisempi kuva. Gronowin teosta elävöittävät myös *Radiokuuntelijasta* kuvatut ohjelmisivut. Yhteistä kaikille kolmelle kirjalle on se, että ne perustuvat äänen ja äänenkäytön havainnointiin – ne ovat kuultavissa. Vain Vihosen teoksessa on liitteenä dvd-levy, josta ovat kuunneltavissa monet historialliset selostukset ja katsottavissa dokumenttielokuvakatkemat. Radiohistorian absurdeimmassa haastattelussa Reino Hirviseppä pitää tietokilpailun neuvostoliittolaisille sotavangeile ja sanoo, ettei heitä ammuta, jos eivät tiedä. Ehkä tekijänoikeus- tai tuotantosyyt ovat estäneet ”äänilevyn” liittämisen kahteen muuhun teokseen.

Yhden ryhmän Gronow on jättänyt analysoimatta, nimittäin kuuluttajat. Kaisu Puuska-Joen muistelmateos *On aika illan... Kuvia muistojeni albumista* (1975) on vuosien mittaanka käynyt yhä kiinnostavamaksi lähteeksi. Tekijä ei puhu vain omasta työstään vaan maltaa kertoa laveamminkin radiosta ja työtovereistaan. Aikaa myöten myös kontaktiohjelmien vaiheita tutkittaneen. Niin kuuluttajilla kuin kansalla on oma radioilmaisunsa.

Kirjoittaja on ensyklopedisti ja Suomen Oppihistoriallisen Seuran tutkijajäsen.